

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOM. KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

KILENCZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1888.

3 13 6 0 2

TARTALOM.

- I. szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezeknek alkotmány-történelmi előzményeire. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- II. » Az athenai állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- III. » A középoktatás hazánkban (1867—1886). Láng Lajos l. tagtól.
- IV. » Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. Schvarcz Gyula r. tagtól.
- V. » Dante, mint politikai író. Domanovszky Endre l. tagtól.
- VI. » Fegyházi tanulmányok. A rab munka. Tóth Lőrincz r. tagtól.
- VII. » A jog- és állam-bölcsészet feladatai. Székfoglaló értekezés. Pulszky Ágost l. tagtól.
- VIII. » Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. Székfoglaló értekezés. Concha Győző l. tagtól.
- IX. » Magyarország népmozgalma 1880—1885. Láng Lajos l. tagtól.
- X. » Tudomány és társadalom. Schvarcz Gyula r. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. V. SZÁM.

DANTE,
MINT
POLITIKAI IRÓ.

DOMANOVSZKI ENDRE

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztálynak 1887. decz. 5. tartott ülésén.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST, 1888.

DANTE,
MINT
POLITIKAI IRÓ.

DOMANOVSZKI ENDRE

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztálynak 1887 decz. 5. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1888.

Budapest, 1888. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Dante, mint politikai író.

A középkori tudomány lényegileg theologia volt. Mind e mellett voltak írók, kik az állami élet rajzával foglalkoztak. Természetes, hogy felfogásuk az államról nem lehetett más, mint koruknak megfelelő. A középkori keresztyén világnézet az isteninek és emberinek, a végtelennek és a végesnek, a túlnaninak és az inneninek, a szelleminek és a természetinek merev ellentétén nyugodott. Az isteniről, a mennyeiről, a szellemiről, a lelki üdvről gondoskodik az egyház, ennek eredete isteni; ellenben az állam csak a földiekre, az érzékire, a mulóra, a testire, a jelen élet biztosságára irányozza figyelmét; azt csak emberek alapították meg, még pedig, mint azt a legnagyobb pápa a világi fejedelmekkel tudatta, sokszor nem a legtisztességesebb módon. Az egyháznak származása és célja magasabb, mint az államé. A magasabb kenetet az állam az egyháztól nyerte, a kardot is az egyháztól kapta ennek védelmére.

Ebből a középkor azt következtette, hogy az állam az egyháztól függ, ez parancsol annak; az állam alá van rendelve az egyháznak, a világi fejedelem a pápának mint az egyház fejének, kiben az egyház összes hatalma egységbe van összefoglalva, s az egyház törvényei a fejedelemre nézve minden kormányműködésben mérvadók; az állam csak oly törvényt adhat, melyek az egyház censuráján átmentek. Az egyes embernek és az államnak egész élete, minden a mit tennie és elhagynia kell, csak egy alkatrésze az egyházi életnek. A földi életnek csak annyiban van becse, mennyiben a jövő életre vonatkozik. A jövő élet titka pedig, melyben minden valóság és dicsőség lenni gondoltatik, az egyházra van bízva.

Ezen rendszer a theokratia, s ilyen volt a középkori fel-fogás a közösségi életről. Ezt a rendszert legavatottabban magyarázta *Aquinói Tamás*.

De a fejedelmek, mint a világinak képviselői, sokszor összeütközésbe jöttek a pápával, a mennyeinek képviselőjével. Érezték azt, hogy más az egyház és más az állam működési köre, s hogy lehetetlen az államnak feladatát megoldania, ha teljes függésben áll az egyháztól. A keresztyén világ lassan-kint megérett arra, hogy belássa a viszony helytelenségét.

Először Itáliában, a mai míveltség első hazájában, léptek fel oly politikai írók, kik a világi birodalom jogait szemközt a pápával bátran védelmezték. A két ellenfél a ghibellinek és a guelfek neve alatt ismeretes. Azon írók között az első és a leghíresebb *Dante Allighieri de monarchia* című munkájával. E munka még ugyan bele nem esik a renaissance korába, de e kor már kezd benne derengeni. A renaissance volt az első nagy esemény, mely Európát a középkorból az újkorhoz átvezetni segítette, de maga a renaissance a nagy átalakulást nem lett volna képes kieszközölni, ehhez eredetibb és hatalmasabb tényezőkre volt szükség, mert a renaissance maga lényegileg csak a régi míveltségi emlékek feltámasztása és utánzása. Több pont mutatja, hogy Dante ismerte Aristoteles politikáját, de még nem az eredetit, nem a hamisítatlant.

Dante munkájának magva: bebizonyítani azon tételt, hogy a világi uralkodó hatalma független a pápai hatalomtól, tehát annak hatalmától, kit akkor az egész keresztyén világ az egyházban és az államban legnagyobb tekintélynek ismert el. Csak oly óriási szellemben és érzjellemben, mint Dante volt, fogamzhatott meg e bátor gondolat. És a bátorságnak, meg erőnek mily foka kivántatott, hogy munkáját a világgal közölje. Van tudata arról, hogy korának gondolkodásától eltérő, tehát nehéz úton jár. ¹⁾ Három kétséges kérdésre felel; először, hogy a világ jólétéhez egy általános világi monarchia (monarchia temporalis) szükséges-e; azután igaz-e, hogy a római nép a monarchia tisztét (officium) magának joggal

¹⁾ Ut palmam tanti bravii primus in meam gloriam adipiscar. 4. l. Dantis Alligherii de monarchia libri III. codicum manuscriptorum ope emendati per C. Witte. Vindobonae 1874.

megszerezte; végre, hogy a monarchia tekintélye közvetlenül az Istentől függ-e, vagy az Istennek más helyettesétől.

Mondja, hogy mivel a tárgy politikai, s mivel az egész politika *hatalmunkban* van, a tárgy nem a speculatio, hanem *cselekvésünk* körébe esik.

Az egész emberi nemre tartozó működést nem végezheti egy ember, sem egy család, sem egy község, sem egy ország. Azon munka célja, hogy az egész emberi nem egészben véve megvalósítsa (actuare) az értelemnek egész tehetőségét először a speculatio, azután ennek segédelmével a cselekvés által (ad operandum). Látszik, hogy Dante philosophiai fej, ki nem állapodik meg az egyesnél, hanem az általánosra, az egész emberi nem céljára irányozza figyelmét.

Az emberi nem ezt a neki sajátos munkáját, mely csaknem isteni, leghababban és legkönnyebben a béke nyugalmában végezheti. Tehát az általános béke a legjobb, a mi boldogságunkra rendelve van. Ezért kérdés, hogy a világ jólétéhez (ad bene esse mundi) a világi monarchia, egy általános birodalom (imperium) szükségképeni-e? Bizonyításaiból elég lesz azokat megemlíteni, melyek legalább némileg politikai színezetűek.

Két fejedelem között, kiknek egyike sincs a másiknak alávetve, lehetséges a viszály. Kell tehát, hogy legyen egy harmadik nagyobb hatalmú uralkodó. Ez a császár (imperator).

A világ legjobban van berendezve, ha benne az igazságosság a legerősebb (potissima). Legerősebb az igazságosság, ha van egy úr, a császár. Hol az akaratba belevegyül a kivánság, ott az igazságosság a maga tisztaságának fényében megfogyatkozott. Ha a kivánságot eltávolítjuk, az igazságosságunk nincs ellensége. A monarchának nincs kívánni valója, mert törvényhatósága a tengerig terjed, ellenben a többi fejedelmek, kiknek országa más ország határáig hat, nem ilyen szabadok a kivánságtól. A kivánság az igazságosságot elhomályosítja, a szeretet azt fényesebbé teszi. De az igazi szeretet leginkább a monarchában van. Dante a császárt az emberi gyarlóságoktól mentnek rajzolja, a császár a szeretet-

nek és az igazságosságnak példánya. Idealismusa, melylyel a császárt gondolja, itt a túlságba viszi őt.

Az embernek állapota akkor legjobb, ha minél szabadabb. Helyesen mondja, hogy szabadságunk elve a szabad választás, a szabad akarat (libertas arbitrii), de az felteszi, hogy ítéljünk az akaratról. Először meg kell a dolgot érteni, a megértettet jónak vagy rossznak itélni, s így következik az önelhatározás. Ha tehát az ítélet indítja a kívánságot s az ezt megelőzi, akkor szabad, de ha a megelőzőt kívánság indítja az ítéletet, ekkor nem szabad, mivel nem maga, hanem más által mint fogoly vonzatik. Ezért az oktan állatok szabadsággal nem bírnak. A szabadság minden az Istentől adott javak között a legnagyobb. Ez az adomány nekünk embereknek itt maga a boldogság, a szabadság másutt boldogít minket mint Isteneket.¹⁾ Az emberi nem legjobb állapotnak örvend, ha szabadságával élhet.

De az emberi nem legszabadabb a monarcha alatt. Az szabad, a mi magáért és nem más miatt van. Mert a mi más miatt van, az által szükségeltetik (necessitatur), a mi miatt van. Az emberi nem a monarcha uralkodása alatt maga és nem más végett van. Azon államok mind rosszak, melyek az embert a szolgálásra kényszerítik. Az igazi állam a szabadságra törekszik, t. i. hogy az emberek magok miatt legyenek. Mert nem a polgárok vannak a consulok, sem a nép a király miatt, hanem megfordítva. A polgárok a törvény szerint élnek, de ők nem a törvényhozók miatt vannak, hanem ellenkezőleg.²⁾ Innen kitészik, hogy noha a consul vagy a király, tekintve az élet útját, másoknak urai, de tekintve a határt, hova ez az út vezet, másoknak csak szolgálattevői (ministri). Ebből az is következik, hogy a monarcha a hozandó törvényekben az elébe kitűzött cél szükségességéhez van kötve.

A mit megtehet egy ember, az jobb mint az, a mit sokan tesznek meg. Az emberi nem pedig kormányozható egy legfőbb uralkodó által. De ezt nem úgy érti, hogy minden községnek legkisebb ügyeit is közvetlenül ő intézze el. Mert a

¹⁾ Per ipsum (donum) hic felicitamur ut homines, per ipsum alibi felicitamur ut Dii. Ugyanott 23. l.

²⁾ U. o. 24. l.

nemzeteknek, országoknak, államoknak vannak sajátos ügyeik. Ezeket külön törvények által kell igazgatni.¹⁾ Azon tételt úgy érti, hogy az emberi nem közös ügyeit a császár kormányozza s közös törvény által vezesse a békéhez.

A lény (ens), az egy, a jó fokokat képeznek. A lény természeténél fogva megelőzi az egyet, az egy a jót. Az a legjobb, a mi legegységesebb. Az egyetértés (concordia) valami jó, mivel az egyben mint gyökerében fogamzik meg. Az egyetértés abban áll, ha több akarat egyesül, s az emberi nem ekkor örvend a legjobb állapotnak. De ez nem lehet máskép, mint ha van egy, minden akaratot az egységre visszavezető és kormányzó akarat. E kormányzó akarat a fejedelem.

Mindezekből azt következteti, hogy a világ jólétéhez egy általános világh monarchia szükségképeni.

Dante munkájának első részében még nagyobbára a középkor gondolkodását mutatja, fél lábával még benne van a középkorban, de fél lábával már rálépett az újkor talajára. A keresztyén vallás rendeltetése az egész emberi nemet körébe befoglalni, mert jelleme az általánosság és szükségesség. Ehhez megfelelő módon képzelték a világi uralkodást. A középkori keresztyénség a világi főt a császársban látta, sőt neki kell az egész világ urának lenni. A birodalmat úgy gondolta, hogy az minden népeket befoglaló közösség; különvált nemzeti államokat a középkor még nem ismert. Azonban az általános monarchiától a nemzeti államok eszméjéhez Danténél találunk egy gyenge hidat, s utána nemsokára önálló nemzeti államok kezdtek fejlődni. Azt mondja, hogy az általános monarchiát nem úgy érti, mintha az egyes államok alkotmányának és törvényeinek tőle kellene kiindulnia, mert az egyes népeknek, államoknak vannak oly sajátoságaik, melyeket egészen különböző törvények által kell szabályozni. A politikai egység mellett tekintetbe veszi a nemzeti különbséget. Dante általános monarchiájának eszméje tiszteletre méltó ugyan, mert általa akarja megvalósíttatni azt, mi az egész emberiség munkája; de azon feladat a nemzeti államok által oldható meg legjobban, mivel a nemzetek törekvéseiből és harcaiból

¹⁾ U. o. 28. l.

fejlík ki azon szellem és igazság, mely a nemzetiségi korlátokon túlhat, lévén utolsó elemzésben minden nép és minden nemzet végcélja ugyanaz. És ha az állami törvényeket a népek sajtáságaihoz kell idomítani, ebből kitetszik, hogy Dante nem gondol korlátlan, csak a maga önkénye szerint kormányzó uralkodóra. Ezt világos szavakkal is kimondja, azt állítván, hogy nem a nép van a királyokért, hanem megfordítva. Mivelt, az emberiség örök jogait tisztelő kedélyéről tesz tanubizonyságot, midőn meggyőződésének melegével hirdeti, hogy a királyok, alattvalóiknak, csak az élet útjait tekintve urai, de nem mi ezen út határát illeti. Többet e fontos pont-ról nem mond. Mit érthet itt Dante? Igaz az, hogy az állam egyike azon intézményeknek, melyben az erkölcsi világrend megvalósul, mindamellett az állam életünknek minden mozzanatát ki nem meríti, az állam hatalma minden cselekedeteinkre, kivált ezek bensőségére ki nem terjedhet. Ezen értelem van általában Dante fentebbi szavaiban, de azt határozottan még meg nem mondhatta, hogy mi hát életünknek azon mozzanata, hova semmiféle emberi és világi hatalomnak nyúl-nia nem szabad, mire nézve az ember feltétlen ura magának, s mire nézve más úr nincs. Ezt most már világosan tudjuk. És a királyok, meg kormányaik, ha a polgárok az élet helyes útjáról letérnek, őket kényszerrel is kötelezhetik a jó úton járni, de csak az állami törvény nevében. A polgár uralkodójának alattvalója, de csak a törvény értelmében. Dante igen helyesen fogja fel az uralkodók állását; az a hivatásuk, hogy a polgárok jólétéről az állam erejével gondoskodjanak. E célra van az uralkodás és a hatalom, de nem arra, hogy abban kéjelegjenek.

Dante szól ugyan a törvényhozókról, mégis hiba lenne úgy vélekedni, mintha ő a törvényhozó és a végrehajtó hatalom megkülönböztetésére gondolt volna. De azért, midőn minden akaratot az egységre visszavezető akaratról szól, s ezen akaratot a fejedelem akaratának mondja, itt sem kell gondolni korlátlan hatalmú uralkodóra, mert világosan tanítja, hogy az állam célja, a polgárok jóléte, szabja meg neki a hozandó törvény tartalmát és szükségességét.

És mily magasan szárnyaló a lelkesedése az emberi sza-

badságért! Az nem pusztá phrasis, nem pusztán költői szólam, hanem a legvalódiabb igazság, hogy a szabadság maga a boldogság, mint azt Spinoza is mondja, és örömmel el fogja mondani mindenki, a ki emberi mivoltának mélyébe bocsátkozni elég erővel bír. Lelkesedni a szabadságért csak az képes, a ki azt jól felfogta és átérezte. Általában jó felfogás, hogy ösztöneink és kívánságunk szerint cselekedni, még nem szabad cselekedet. Helyesen mondja, hogy a szabadsághoz önelhatározás kell, ez pedig felteszi a tudatos gondolkodást, az ítéletet. Jegyezzük meg azonban, hogy mindez a szabadság teljes fogalmát még ki nem meríti.

A második könyvet a csodálkozásnak kifejezésével kezdi azon tény fölött, hogy a római népnek a föld kerekéségén senki sem tudott ellenállni. Midőn e tényt felületesen szemlélte, úgy vélekedett, hogy a római nép a világalomhoz minden jog nélkül, csupán a fegyverek erőszaka által jutott el. De midőn mélyebben pillantott a dolgok alapjára, itt az isteni gondviselésnek leghathatósabb jeleit ismerte fel. Ezért igyekszik kimutatni, hogy a római birodalom jogos volt. Okoskodása a következő:

Gondoljuk a legtökéletesebb művészt, a kinek legjobb eszköze van; ha véletlenül a mű megalkotásában hiba történik, az ok az anyagban keresendő.¹⁾ A mi hiány van az alsóbb dolgokban, az az anyag részére rovandó, az a szülő Isten (Dei naturantis) és a természet szándékán kívül történt, s mind, a mi az alsóbb dolgokban jó, mivel ez magától az anyagtól nem származhatik, lévén ez pusztá lehetőség, eredetileg a művész Istentől van, második sorban az égtől, mint az isteni művészet organumától, a mit közönségesen természetnek nevezünk.

Ezekből kitetszik, hogy a jog, mint jó, kezdetben az Isten értelmében van. De ő a jót akarja is. Az isteni akarat tehát maga a jog. A dolgokban levő jog az isteni akarat hasonlósága. Jog mindaz, a mi az isteni akarral megegyező. Mit az Isten az emberi társadalomban akar, az az igazi és hamisítatlan jog. Az isteni akarat tettekben látható. Isteni jogon alapszik az állam.

¹⁾ Aristotelesi felfogás az anyagról.

Tehát a római nép joggal és nem bitorlás útján szerezte meg a viláгурalmat. Így, Dante szerint, a római nép az Istennek különös kegye által a viláгурalomra kiválasztott nép. Ha az állam alapja a jog, a mint ez az isteni igazságosságban gyökeredzik, ez nem csak a római államról áll, hanem másról is. Azonban a történet tanúsága szerint az igenis tény, hogy egyik nép több politikai képességgel bír, mint másik. Tán ennek érzetében teszi hozzá, hogy a római nép, erényeit tekintve, a legnemesebb volt, tehát megilleti őt, hogy minden más népnek elibe tétessék. Hogy a római nép a legnemesebb volt, itt elég neki Liviusra, különösen pedig az isteni költőre, Virgiliusra hivatkozni, a ki azt énekli, hogy a dicső, igazságosságra és kegyességre nézve legnagyobb király, Aeneas, a római nép atyja volt. A római birodalom nagyságáért az Isten csodákat is tett. Itt a bizonyítás a kitünő írók azon tanúsága, hogy Numa alatt az Isten által kiválasztott városba az égből ancile (pajzs) esett le. Isten csodája volt a gallok idejében a capitolium megmentése, csodás módon segítette az Isten Clóliát. Minden, csak valamennyire a közönséges élet színvonala fölött álló eseményben, ha ezt a rómaiak vitték véghez, az Isten csodatevő hatását látja.

Ki a köztársaság javát előmozdítja, annak czélja a jog. Ezt pedig tette a római köztársaság, mert tetteiből eltávolított minden kívánságot. E szent, kegyes és dicső nép saját hasznát nem tartotta szeme előtt, hogy az emberi nem javát előmozdítsa, s Dante egészen helyesnek tartja azon mondatot: *romanum imperium de fonte nascitur pietatis*. Minden kétséget kizáró igazság és érv gyanánt szolgálnak neki Cicero azon szavai: *nostri magistratus imperatoresque in ea re maxime laudem capere studuerunt, si provincias, si socios aequitate et fide defendissent, itaque illud patrociniū orbis terrarum potius quam imperium poterat nominari*.

De az igazság kipuhatólása végett tudni kell, hogy az isteni ítélet a dolgokban némelykor nyilvánvaló, némelykor elrejtett. A nyilvánvalóhoz vezetettünk az emberi ész és a hit által. Az elrejtett isteni ítélet megtudásához az emberi ész el nem jut, sem a természet, sem az írás törvénye, hanem különös isteni kegynek több módjai által. E módokhoz számítja a

párbajt (duellum) is. És e föltevésből következteti, hogy azon nép, mely a világ uralmáért harczolva, minden népnél erősebb volt, isteni ítélet által lett ilyené.

Hogy a szerzemény a párbaj által jogos, ezt így törekszik bebizonyítani. A hol hiányzik az emberi ítélet s a tudatlanság homálya által eltakartatik, hogy az igazság el ne maradjon, ahhoz kell folyamodni, a ki azt leginkább szereti. Ez pedig történik, midőn a felek szabadon beleegyezvén, nem gyűlölségből, hanem az igazságosság szereteténél fogva lelki és testi erőik kölcsönös összemérése által kívánják az isteni ítéletet megtudni. Ezért nevezték el duellumnak. Itt gondolkodását a kor előitélete annyira kötve tartja, hogy azt meri állítani, hogy a párbajban az igazságosság el nem bukhatic. Mutogatja, hogy a római birodalom kezdet óta párbaj által győzött. Párbaj volt már Aeneas és Turnus közt, párbaj a Horatiusok és Curiatiusok közt. A Pyrrhus, a karthágóiak elleni háborút is igyekszik úgy feltüntetni mint párbajt, ott Pyrrhus és Fabricius, itt Hannibal és Scipio versenyezvén.

Kitűzött feladatát igyekszik bebizonyítani a keresztyén hit elveiből is. Elég lesz az elfogúlt kor okoskodásának kimutatására egy érve. Azt mondja, ha a római birodalom nem volt jogos, Krisztus születése igazságtalanságot tesz fel, a mi nem áll.

Dante a második kérdést is csak annak kimutatása végett fejtegeti, hogy a birodalom független, hogy saját, semmi más hatalomtól nem függő hatalma van. Ezt legczélszerűbbnek látta a római birodalom történetén felfoghatóvá tenni. És noha érvei e pontra nézve is leginkább a középkor gondolkodásának iránya szerint valók, a scholastikai theologiai iskolától nagyban különbözik. Ez az isteni kinyilatkoztatás nyomait csak a szent történetben látta, s mellőzött minden egyéb történetet mint profánt. Ellenben Dante magasztalólag szól a római történetről, ebben is az isteni kinyilatkoztatás, mert az isteni jog, nyomait látja.

Átmegegy a harmadik kérdésre. E pont az, melynél fogva Dante nagy érdemeket szerzett, mert első tört utat, hogy az állam viszonyáról az egyházhoz az emberiség másképen kezdett gondolkodni, mint a középkor. Azon tana által, hogy

az állam független az egyháztól, lett ő a mai önálló politikai tudományok első megalapítója. Az ő nyomába lépett mindjárt Pádúai Marsilius. Teljes tudata van, hogy nehéz munkához lát, de bátorságot ad neki a változhatatlan trónján ülő igazság. Ebben hisz, bízik hatalmának uralmában, az szerinte az abszolút tekintély. De az igazság nem jó magától, ahhoz munka, küzdés, gondolkodásunk megerőltetése után jutunk el. Az igazság szeretete felfegyverzi őt azon bátorsággal, hogy az igazságot keresse. Az összhangzólag mívelt és erkölcsileg nagy embernek legbiztosabb ismertető jele az igazság szeretete. Ezért kész minden áldozatra.

A kérdés két nagy világosság körül forog. Egyik a római pápa, másik a római fejedelem, s az a kérdés, hogy a római monarcha tekintélye, ki joggal a világ monarchája, közvetlenül az Istentől függ-e, vagy az Istennek valamely helyettesétől. Ez Dante szerint is a középkori felfogás értelmében, a pápa, kinek kezében vannak a mennyek országának kulcsai. Minél nagyobb tekintéllyel bír Dante szemében is a pápa, annál nehezebb rá nézve a kérdés megoldása.

Ő hiszi, hogy a kimutatandó igazságnak némelyek az anyaegyház iránti túlságos buzgóságból nem lesznek barátjai. Mások, kikben a makacs kívánság az ész világát kioltotta, már azon szótól is »fejedelem« irtóznak. A harmadik osztályba tartoznak a decretálisták. Ezek járatlanok, úgy a theológiában mint a philosophiában. Dante tiszteli a pápai decretumokat, de ellensége azon decretalistáknak, kik a decretumokat oly becsben tartják, hogy erejük a birodalmat is gyengíti. Már hallja ezek részéről az ellenvetést, hogy az egyházi tradíciók képezik a hit alapját. A tradíciót a római katolika egyház emelte formai rendszerre. Minden intézvényeit, rendeleteit a múlthoz kötötte. Állítása szerint, minden új már valamikép megvolt a római ős anyaegyházban, semmi sem eredett a közvetlen jelenből, saját gondolkodásból és akaratból, nem a dolog természetéből, lényegéből, hanem minden a legrégebb egyházzal való összefüggésből. A ki ily, a századok folyamában feltétlen tekintélyre emelt alap ellen első emelte fel szavát, az Dante volt. Ő különbséget tesz oly írás közt, mely már az egyház előtt volt, mely az egyházzal

együtt keletkezett és mely az egyház után lett. Azt mondja, hogy a tradíciók az egyház után keletkeztek. Ezeket, mint apostoli tekintélyvel bírókat, kell ugyan tisztelni, de nem lehet kételkedni, hogy tekintélyre nézve az írás után állanak.

Ebből szükségképen következik, hogy az egyház tekintélye nem a tradíciókból, hanem ezek az egyházból eredtek. Nem akar azokkal vitázni, kik a tradíciót az írásnak elibe teszik. Ezek istentelenek, kik hogy bűneiket gyakorolhassák, az anyát meggyalázzák s birót nem akarnak. Szava csak azokhoz van, kik az anyaegyház iránt nagy buzgalommal viseltetvén, az igazságot nem ismerik. A harczot az igazság üdvére ezek ellen kezdi meg.

Azok, kik a birodalom tekintélyét az egyház tekintélyétől függőnek állítják lenni, először azt mondják a Genesis szerint, hogy az Isten két nagy világosságot alkotott — a nagyobbat és a kisebbet, azt, hogy a nappalt, ezt, hogy az éjjelt kormányozza. Ez alatt képiesen értették a szellemi és a világi uralkodást, s valamint a kisebb világosságnak, a holdnak, nincs saját fénye, hanem azt a naptól kölcsönzi, úgy a világi kormány sem bír saját tekintélyvel, hanem azt a szellemi kormánytól (egyház) kapja.

Dante erre azt mondja, itt a szavaknak oly értelmet adnak, mely bennök nincs meg, tehát rossz úton járnak. Ezt az írásban el kell kerülni, mert így a hit zavarba jő, s az isteni írás tekintélye megingattatik. Nagyon korszerű figyelmeztetés! Hozzá teszi, hogy ha ilyesmi megesik tudatlanságból, azt meg kell bocsátani, de kik ezt szántsándékosan teszik, azokkal úgy kell bánni, mint zsarnokokkal, kik a nyilvános jogokat nem a közhaszonra alkalmazzák, hanem saját hasznukra fordítják. Ezek a szent lélek ellen vétkeznek. Nem lehet azon szavakban azon értelem először azért, mert az ilyen kormányok az emberek esetleges kormányai. Az Isten tehát megfordított rendben járt volna el, ha az esetlegest előbb teremti meg mint a tulajdonképi alanyt, tehát a lényegest. A két világosságot a negyedik napon alkotta, az embert pedig a hatodikon. Azután, mivel ezen kormányok az emberi célokra rendelt intézvények, ha az ember megáll vala az ártatlanság állapotában, melybe az Isten által helyeztetett, olyan intézvényekre

nem szorúl. Azon kormányok a bűn gyengesége elleni eszközök. Dante az ártatlansági állapotot a középkori scholasticusok módjára fogja fel. Az ártatlanság azon állapot, midőn még nem tudunk különbséget tenni a jó és a rossz között. Természetes, hogy az csak egy mozzanata életünknek, melyen át kell esnünk. Ezen hiányos felfogásból folyt azon hiba, hogy az államot és a vallási közösséget esetleges intézményeknek tekinti.

Dante különbséget tesz. Noha a holdnak nincs saját fénye, azért nem áll, hogy a hold a napnak köszöni lételet. Más a hold létele, más ereje (virtus), és más hatása (operari). A hold mozgása az első mozgatótól van, hatása pedig saját sugaraitól, mert magának is van fénye, s csak a nagyobb hatás végett kapja fényét a naptól.

Tehát a világi uralkodó sem kapja a szellemitől sem lételet, sem erejét, mely az ő tekintélye, sem működését egyszerűen (simpliciter). Ha az állam sem lételet, sem erejét, sem működését nem kapja az egyháztól, ebből következik, hogy az ettől független, tehát önálló intézvény. Különösen midőn Dante állítja, hogy az állam nem kapja működését az egyháztól, ezzel lényegileg meg van alapítva az államnak függetlensége az egyháztól, mert itt ki van mondva azon tényleges igazság, hogy az egyház nem tanít minket arra, hogy mik az államnak teendői, ezek hogyan végzendők p. o. a katonai-, pénzügyi stb. Hogyan kell ezeket végezni, ezt azon tárgyakra saját ismeretéből, azon tárgyak törvényeinek kinyomozásából tudjuk meg. A vallás ezekről semmit sem tanít és nem is taníthat. A vallás felvilágosít minket azon viszonyról melyben, az ember, tehát múltó lény, áll ahhoz a lényhez, mely a létnek örökkévaló alapja; felvilágosít minket azon viszonyról, melyben a véges szellem a végtelen szellemhez áll. Így az egyház és az állam működési köre tisztán, világosan elválik egymástól, egyik a másiktól független, egyik a másik körébe nem avatkozhatik.

De Dante belátta azt, hogy az egyház valamiképp vonatkozik az államra, ezért mondja, hogy a világi kormány a szellemitől oly működést kap, hogy nagyobb hatása legyen a kegyelem fénye által, melyet a pápa földi és mennyei áldása önt belé. Ha elhagyjuk korához mért előadásának módját, itt gon-

dolkodásának magva az az igazság, hogy nincs emberi működés, tehát politikai sem, mely az Istenben, azaz a teljes igazságban való hitből erőt és bizalmat nem meríthetne. De ebből épen nem következik, hogy a vallás és az egyház hivatva volna az állam igazgatásához szabályokat adni.

A középkor a napról és a holdról szóló okoskodást a következő syllogismusba foglalta :

Luna recipit lucem a sole, qui est regimen spirituale ;

Regimen temporale est luna ;

Ergo regimen temporale recipit auctoritatem a regimine spirituali.

Dante ezen észlet hiányát a formában látja, mert a főtétben az állítmány a fény, a zártétben pedig a tekintély. Ezek alanyra és módra nézve különbözők.

A pápai hatalom hívei Krisztusnak Péterhez intézett azon szavait : »valamit csak megkötsz a földön, meg lesz az kötve az égben is, és valamit oldasz a földön, meg lesz az oldva az égben is,« úgy következtették, hogy Péter utódja minden, tehát a világi kormány törvényei alól is fölmentheti az embereket.

Dante azt mondja, hogy Krisztusnak azon szavait Péternek csak fő apostoli, fő pásztori teendőiről kell érteni, de nem úgy, hogy ő az állam törvényei fölött is állana s ezek alól is felmenthetne. Az egyház és az állam hatáskörét itt is megkülönbözteti egymástól. A pápák magokat az Isten helytartójának tekintették, így gondolkodtak a középkori keresztyén népek is, s innen azt következtették, hogy a pápa a szellemieknek és időbelieknek is ura. Erre Dante azt mondja, az Isten helytartója az Istennel hatalomra nézve nem egyenlő, tehát nem is lehet ura az állami hatalomnak.

Továbbá azt állítják, hogy Konstantin császár a birodalom székhelyét, Rómát, sok más birodalmi méltósággal az egyháznak ajándékozta. Ebből azt következtetik, hogy azon méltóságokat csak az veheti fel, ki azokat az egyháztól átveszi. Innen igenis következnek az állam tekintélyének függése az egyháztól. Erre az állam fogalmából felel, hogy Konstantin semmit sem idegeníthetett el a mi az államé ; az egyház pedig azt, a mi nem az övé, át nem vehette. Mert senkinek se szabad

tennie kötelessége ellen. A császár kötelessége, a ráruházott császári méltóság ellen cselekednék, ha a birodalmi hatalmat elosztaná (scindere).

Az egyháznak saját alapja van, a birodalomnak is saját alapja van. Az egyház alapja Krisztus, ő a szikla, mely fölé van építve az egyház. Mi a birodalom alapja? Az emberi jog. A birodalomnak se szabad az emberi jog ellen cselekedni. Az emberi jog megsértetnék, ha a császár tehetne valamit a birodalom ellen.

Dante gondolkodásása e pontra nézve nagyszerű. Az állami hatalom független minden más földi hatalomtól, az autonom azaz maga adja magának azon törvényeket, melyek fogalmában gyökerező jogából folynak, és azokat a törvényeket minden hatalom közbelépése nélkül saját erejénél és közegeinél fogva foganatosítja. Czelja tehát magában van, mert az állam a nép javát és jólétét előmozdító intézvény, az a népet törvényesen berendezett közösséggé kapcsolja össze. Az állami hatalmat ily értelemben mondjuk ma mindenhatónak. Dante szerint az állami hatalom a maga működési körében igenis mindenható azon értelemben, hogy ezen hatalom soha meg nem sértheti az emberi jogokat, azon hatalom határa ezen jog. Mindenből kitetszik, hogy ő korlátlan, önkény szerint eljáró állami hatalomra, korlátlan hatalmú uralkodóra nem gondolt, az finom, mívelt, jogot és igazságosságot mélyen érző lelkétől távol volt. Nagyon tisztelte a pápaságot, mint a nyugoti keresztyénséget összetartó régi intézvényt, de a világi hatalmat ezzel szemközt is függetlennek tanította; mondta, hogy a császár a birodalom jogainak csonkításával a pápai hatalmat nem nagyobbíthatta, Rómát a pápának nem adhatta s ez Rómát nem igényelheti. Hogy a világi uralkodás Róma fölött a pápát nem illeti, ezen hatalmas szót először Dante mondta ki s hagyta örökségképen az utókornak, hogy ez az ígét testté tegye. Ezen pont által Itália egységének gondolatához is az utat egyengette, mert az itáliai államférfiak, politikusok azt jól belátták, hogy Itália Róma nélkül soha nem lehet egységes, nem azon terület miatt, melyet befoglal, hanem azon tiszteletre méltó és ragyogó emlékeknél fogva, melyek az örök városhoz fűződnek.

Minden törvényhatóság előbb van mint a bíró, mert a bíró van rendelve a törvényhatóság végett, nem megfordítva. De a birodalom oly törvényhatóság, mely minden világi törvényhatóságot magában foglal, tehát a birodalom előbbi mint a császár. Ez van rendelve arra, hogy a törvényhatóságot kezelje. A császár azt, hogy császár, a birodalomtól kapta. Itt noha még gyenge csirái vannak meg egy új tannak, a közjognak, holott a középkor a nyilvános és a magánjogot összekeverte, az államokat, országokat, a legfelsőbb hatalmat úgy tekintette, mint a fejedelem magán dominiumát, mi az emberi elmében a fogalmaknak nagy zavarát szülte.

Felhoz történeti érvet is. A pápa, midőn őt a longobardok szorongatták, Nagy Károlyt hívta meg segedelmül, s ezért kapta tőle a birodalmi méltóságot. Ebből azt következtetik, hogy a császár minden utódjai az egyház védői (*advocati ecclesiae*). Ezek semmit se mondanak, mert a jogbitorlás nem jog. Otto császár is visszahelyeztette Leo pápát s Benedeket letette. Ebből az következne, hogy az egyház tekintélye függ a császártól.

Az ész útján pedig a pápai hatalom szószólói így okoskodnak. Az egy nemhez tartozó dolgok egyre vitetnek vissza, s ez mértéke az egy nem alá foglaltaknak. Az emberek mindnyájan egyneműek, tehát egyre vitetnek vissza. De a főpap és a császár emberek. Mivel pedig a pápa nincs másnak alávetve, nem marad más hátra, mint, hogy a császár és a többi emberek a pápának vannak alávetve. Helyes Dante szerint és igaz, hogy az emberek mind egyneműek, egyenlők, de a zártétben hibáznak *secundum accidens*. Dante azt mondja elleneinek, más embernek, és más pápának meg császárnak lenni. Más mérték az, mely alá mint emberek tartoznak, és más mint pápa és császár. A mennyiben emberek, a legjobb ember alá foglalandók, ez lévén mindnyájoknak mértéke, ez az idea, mely alá minden ember tartozik. De mint pápa és császár rávitelesek, egyik a másikról el nem mondható, mindegyiknek saját jogköre lévén.

Nem lehet az egyház ura a világi hatalomnak, mert ezt nem kapta sem az isteni sem a természeti törvény által, nem kapta önmagától, nem valami uralkodótól, nem a népek közös

beleegyezésétől. Az utolsóra nézve azt mondja, hogy valamennyi ázsiai és afrikai sőt Európa népeinek is egy részre ilyen gondolattól elszörnnyednének.

Az, a mi valaminek természete ellen van, nem képezheti annak tehetségét (virtus). De a világi országokat tekintélyvel felruházni, ellenkezik az egyház hivatásával. Az egyház természete, annak formája (lényege). Ez Krisztus élete, mely tetteiben és szavaiban foglaltatik. Az ő élete az egyház ideája. Krisztus maga mondta: az én országom nem e világból való. De ezt nem kell úgy érteni, mintha Krisztus, ki Isten, nem egyszermind e világ ura, hanem mint az egyház ideája, ősképe, regni hujus non habet curam, azaz a véges dolgokba ő be nem bocsátkozik. Szóval, a birodalom tekintélye nem függ az egyháztól, tehát csak az Istentől függ.

Az ember valamennyi lények között középső a romolhatók és a romolhatatlanok között. Romolható testénél, romolhatatlan szelleménél fogva. Vannak tehát véges és végtelen céljai. Két cél tűzött ki az isteni gondviselés: ezen élet boldogságát, mely saját erényünk cselekvékenységében áll s a földi paradicsom alatt gondoltatik, és az örök élet boldogságát, mely az isteni szemlélet élvezetében áll, hova saját erényünk által el nem juthatunk, ahhoz szükséges az isteni segedelem. Ez a mennyei paradicsom. Ezen kétféle boldogsághoz különböző utak vezetnek. Az elsőhöz a philosophiai tanítás által jutunk el, az erkölcsi és az értelmi erényekben lévén munkások.¹⁾ A másikkhoz oly szellemi tanítások által vezetettünk, melyek az emberi ész felülmúlják, theologiai erények: a hit, remény és a szeretet útján. E kettős cél miatt két útbaigazító (directivum) volt az embernek szüksége, t. i. a legfőbb papra, ki a kinyilatkoztatottak szerint az emberi nemet az örök boldogságra vezet, és a császárra, ki a philosophiai tanítás által irányozza az emberi nemet a véges boldogságra. És mivel e kikötőbe csak kevesen és azok is nehezen jutnak el, akkor, ha a behizelgő kívánságok hullámai lecsendesednek, hogy a szabad emberi nem a béke nyugalmát élvezze, ezért a világ őrének, a római császárnak, minden erővel arra kell törekedni, hogy a

¹⁾ Az erényeknek aristotelesi megkülönböztetése.

halandók ezen küzdelemtéren szabadon, békében éljenek. Ehhez kell, hogy a világ öre a szabadság és a béke hasznos tanításait a helyhez és időhöz megfelelőleg alkalmazza.

Mindezekből kiviláglik, hogy a világi monarcha tekintélye minden közvetítő nélkül az általános tekintély forrásából ered. Mely forrás egyszerűségének várában egy lévén, jóságának bőségéből sok mederbe átszarmazik.

De a fejtegetett kérdés igazságát nem kell úgy érteni, hogy a római uralkodó a római pápának valamennyire ne volna alávetve, mert halandó boldogságunk valamikép a halhatatlan boldogságra van rendelve. Tehát a császár azon tisztelettel tartozik Péternek, melylyel a fiú tartozik atyjának, hogy az atyai kegyelem fénye által megvilágítatva, a világ kerekességét nagyobb erénnyel besugározza, melynek fejévé egyedül az által tétetett, ki minden világit és szellemit kormányoz. Mint látszik, Dante a középkori éles dualismuson az Isten ideája által ment túl.

Dante jól ismeri korát és a maga elleneit. Az egész középkor a pápát a nappal, a császárt a holddal hasonlította össze. Ezen okoskodás a valódi bizonyítás súlyával bírt. Az elfogúlt kor előtt először ezt kellett lerontani s így a tisztább és mélyebb gondolkodás útját egyengetni. Életéből és irataiból kitűnik, hogy ő az egyház és annak feje iránt határtalan alázatosságot mutatott. De ezen alázatosság mellett is szabad gondolkodását, mint szabad férfiúhoz illik, megóvta úgy, hogy a pápai hatalom jogkörét tisztán felismerte és bátran kimondotta. Kivánja, hogy a pápa csak a vallásra gondoljon s pusztán az egyháziakban uralkodjék, a világi kormányval foglalkozni, ez magas feladatát hátráltatja. Igazán nagyszerű azon önállás, a mint az emberi társadalom és az állam alapját a jogban kimutatja. A jog független, önálló, isteni, mert az igazságosság az Isten akarata, az az ő tulajdonsága. Tehát a császár hatalma is az Istentől van és nem függ a pápától. Midőn Dante kimondja az állam függetlenségét az egyháztól, egyszersmind annak teljes jogosultságát tanítja, mert az istennek nyomát benne is látja. Ezen tan már túlemelkedik a középkori nézeten. A világinak becse teljesen elismertetik szemközt a középkori felfogással, mely az államban csak érzé-

kit, jelentéktelent, hiút, múltót látott, de ennek ellenére is ezen érzékit, jelentéktelent, az egyház a maga hatalmának körébe törekedett bevonni s azt magának alávetni. Dante a szabad gondolkodáshoz, mint maga mondja, az erőt a változhatatlan trónján ülő igazságból merítette. Természetes, hogy oly ideális lélek, milyen az övé volt, hitt az igazságban, meg volt róla győződve. Ezen hit és meggyőződés nélkül világra szóló költői művét sem lett volna képes megteremteni. A történeti tények helyesebb felfogásához a feltételek Dante korában még hiányoztak. De több hely mutatja, hogy a középkori merev, a valóság helyes felfogását hátráltató dualismuson túlemelkedett. Igaz, hogy még ő is beszél philosophiai és az észet meghaladó theologiai erényekről. De mily szép, hogy meg van győződve az emberi észnek mindent átható hatalmáról, s mondja egy helyen, hogy az emberi ész fénye és az isteni tekintély sugarai összefutnak, a mi határozottan az újkori, a valóságnak teljesen megfelelő gondolkodás hirdetője.
